

Sätters hospital ritades av arkitekter med visioner: huvudbyggnaden av Axel Kumlien, fasta paviljongen av Ture Stenberg. Här rastgården intill fasta paviljongen omkring 1980.

FOTO: MENTALVÅRDSMUSEET, SÄTER

Sätters fasta paviljong en skönhet i förfall

Kring förra sekelskiftet expanderade den statliga byggnadsverksamheten, vilket kom att omfatta ambitiösa satsningar även på stora sinnessjukhus. Ett av dessa blev Sätters hospital, som öppnades 1912. Upp-tagningsområdet var stort, det täckte Dalarna, Västmanland och södra Norrland.

Arkitekten var Axel Kumlien, Medicinalstyrelsens egen arkitekt under 32 år. Det sista han ritade var de två identiska hospitalen Västervik och Säter. På båda sjukhusen kom att uppföras två säkerhetspaviljonger, s k fasta paviljonger; dessa ritades dock inte av Kumlien.

För svårskötta patienter

Begreppet »fast paviljong» kom att innebära att byggnaden hade strikta säkerhetsanordningar och skulle vara rymningssäker. Beteckningen är en fri översättning av det tyska »festes Haus», med innebörden att särskilda säkerhetsåtgärder vidtagits. Sätters fasta paviljong var en riksanstalt avsedd för särskilt vårdkrävande patienter från hela landet. Arkitekten var Ture Stenberg,

**MEDICIN
HISTORISK**
paus

Medicinhistoriska
ögonblicksbilder,
i form av en kort text
till en bra bild,
välkomnas!

»Medicinhistorisk paus»
Läkartidningen
Box 5603
114 86 Stockholm

Redaktör:
Kristina Räf

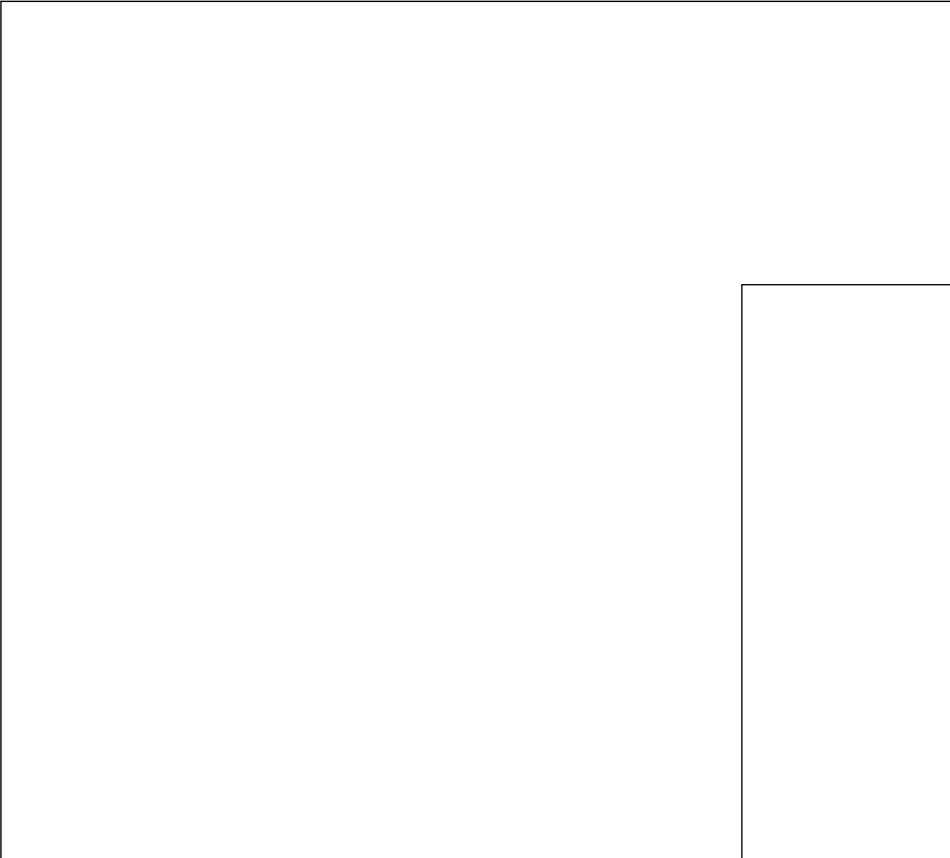
Medicinalstyrelsens arkitekt mellan 1910 och 1913.

Paviljongen öppnades den 29 maj 1912 och tog då emot 13 patienter, som ansågs mycket svårskötta, från kriminalavdelningen i Växjö. På paviljongen fanns 27 vårdplatser, 16 vårdare och en uppsyningsman. Det var Medicinalstyrelsen som beslutade om vilka patienter som skulle tas in.

I praktiken var det två grupper av patienter som placerades på fast paviljong: dels mycket svårskötta patienter som överfördes från andra hospital, dels straffröklarade som bedömdes vara farliga. Enbart män kom att vårdas här, aldrig någon kvinna.

Tjocka väggar och larm

De fasta paviljongerna var byggnadstekniskt så konstruerade att det skulle vara mycket svårt att rymma från dem. Väggarna var tjocka, en särskild larmanordning gjorde det möjligt att tillkalla skötare från andra avdelningar. Ljuset i hela huset kunde tändas från en central strömbrytare. En portvakt satt alltid oåtkomlig i

Genom de trasiga cellfönstren flyger svalorna in och ut.

FOTO: OLLE NORLING

Nu förfaller den vackra byggnaden, medan utredningen om eventuell kulturminnesmärkning rullar vidare... Strukturellt är huset väl bevarat, i vissa celler finns de ursprungliga fönsterluckorna kvar.

ett särskilt rum och reglerade inifrån rummet öppning och stängning av ytterporten.

Promenadgården omgavs från början av ett högt trästaket. Staketet ansågs dock inte fylla säkerhetskraven, och ersattes i början av 1950-talet med en mur. Inne på rastgården växte äppelträd. Ibland sådde någon patient frön om våren, några satte potatis.

Särskilda förmåner för personalen

Den viktigaste säkerhetsåtgärden var dock att man hade betydligt fler anställda än på en vanlig sinnessjukavdelning. I inspektionsrapporter kan man läsa att det var synnerligen ovanligt med rymningar, överfall eller självmord. Personalen på fasta paviljongen hade vissa förmåner, de hade mer ledighet och fick ett extra årligt lönepåslag, som 1913 var 75 kronor.

Den patient som vistats längst på Sätters fasta paviljong togs in 1912 och avled 1965; i drygt 52 år var han alltså intagen. En mytomspunnen patient var den sk Salaligans ledare,

som var intagen mellan åren 1937 och 1964.

Renovering

Under vinterhalvåret 1964–1965 genomgick fasta paviljongen en viss renovering. Patienterna fördes då under stängningen över till det nyöppnade Karsudden i Katrineholm. De massiva trädörrarna till rummen ersattes av enklare trädörrar. De golvfasta massiva träsångarna ersattes av stålsångar. Fönsterluckorna togs bort i många rum, dock inte i alla; de kan fortfarande ses i vissa celler. Takhöjden förblev intakt överallt utom i dagrummen, där taket sänktes och trägolven täcktes med linoleummattor.

De följande åren fram till 1989, då paviljongen tömdes och såldes, gjordes inga större förändringar av byggnaden. Samma år öppnades den nybyggda rättspsykiatriska regionvårdsenheten.

Vårdförändringar

Under 1970-talet kom förändringarna avseende vårdens innehåll. I början av 1980-talet försvann begreppet fast paviljong; avdelningen

kallades då specialavdelning. Patienterna fick större förmåner, såsom permissioner och frigång.

Ännu så länge väl bevarad

Paviljongen i Säter är väl bevarad både exteriört och interiört och har i allt väsentligt bibehållit sin ursprungliga karaktär. Avdelningarnas plandisposition och rumsindelning är desamma sedan 1912.

Fasta paviljongen i Säter representerar en del av 1900-talets psykiatri. Den är socialhistoriskt intressant genom att den speglar såväl kriminalvårdshistoria som psykiatrihistoria.

För tio år sedan påbörjades en utredning om byggnadsminnesmärkning av fasta paviljongen, men ärendet är fortfarande »vilande». Under tiden står byggnaden och förfaller. Ytterdörren är igenspikad så att ingen skall kunna ta sig in och göra åverkan. Genom de trasiga cellfönstren flyger svalorna in och ut.

Marie Lennestig
museiföreståndare,
Mentalvårdsmuseet, Säter